

Кожного разу, коли нарід змінює свою прадавню релігію на нову, ми можемо споглядати одне й теж незмінне явище: боги старої віри перетворюються в демонів нової віри, та разом з тим богослужбова обрядність стає чародійством і чаклунством лицем нової віри¹. Боги іудаїзму та боги античного світу, французькі гобелени та англійські арки в очах церкви християнської перетворились в демонів та злих духів. З цього погляду демонологічні явища первісно не мали на увазі ні якої істини, ні тим, що визнає в них вчення про богів та історію їх життя².

Із часом введення віри християнської на Русі обрядовість та ритуальність міфологічної свідомості набували іншого морального змісту. В 9 – 11 століттях більшість населення не знали давньогрецької мови, якою була написана переважна кількість християнської літератури. Тому на Русі читали літературу із Сербії та Болгарії, а Сербі та Болгари – літературу східної (Велико моравської та Київської) Русі³. Від південнослов'янського християнства, що «застало в українського народу вже розвинену демонологію»⁴ почала з'являтися апокрифічна література, яка прояснювала темні місця в євангелії та інших християнських текстах.

З відомості цього, апокрифічна література розтлумачувала деякі недоречності у сакральних текстах Святого Письма. В усіх того часних книгах Святого Письма друкуються ще з тих часів чотири євангелія, хоча деякі відомості свідчать про те, що їх нараховувалося близько дюжини (тобто дванадцятице). Ця решта книг були «од спокусы ложныхъ словесъ»⁵. Звідси й розподілення у ранньому християнстві літератури на оригінальну та апокрифічну (інтерпретовану) перейшло у розподілення міфологічних персоналій на сакральних (вищого світу) та демонологічних (частіше, темні сили).

Демонологія у ранньому християнстві первісно розумілася як вчення про темні сили.

Ієрархічні між богами з праіндоєвропейських часів структурно не різняться нічим від богів та демонологічних персоналій часів раннього християнства . Ці персоналії поділяються на три групи: ⁶

- ✓ Персоналії верхнього світу – бог Громовик, бог Сонце , богиня Зоря;*
- ✓ Персоналії середнього світу – Купайло, Коляда, Громовик;*
- ✓ Персоналії нижнього світу – русалки, мара,мавки,домовики, чорти, вовкулаки, упирі, тощо.*

За словами автора «Де мономанії» французького філософа Бодена демонологічні персоналії раніше були богами верхнього світу ⁷ . Більшість з них мають свої відповідні назви в стародавніх релігіях та народних звичаях. Так, наприклад, християнський біс, чорт – це теж саме, що й лісовик, домовик, водяник, упир, в залежності, від місця згадки про персонаж.

Більшість демонологічних персоналій з часів раннього християнства мають аналогію з християнськими персоналями – ангелами. В демонології – аггелами.

Ці персоналії з 9 по 10 століття мають аналогію з домовиками. Домовик це :

- ✓ Людина, що померла без покаяння; заручний небіжчик; ⁸*
- ✓ Ангели, що впали на землю ⁹ .*

Демонологічні персоналії нижнього світу часів раннього християнства мають багато спільного із світом твари і птахів ¹⁰ . У давньоруському творі «Слово о полке Игоревем» маємо цьому доказ. « Великому Хорсу путь волком перебегал ...» ¹¹ .

В цьому творі одна з рис бога Хорса подається за двома ознаками:

- ✓ За фразеологією «волком путь перебегал»*

- ✓ За перевтіленням «(відомо, що бог Хорс був покровителем вовків, вовкулаків, обортнів). Тому риси бога переносяться на живу істоту (людину)».

Одна із персоналій нижнього світу Мара¹², окрім того, що вона у замовляннях згадується як кобила, має ознаки всіх уявлень, чародійств, превтілень в ранньому християнстві, як дії диявола чи його світи. Доказом цього є те, що християнська церква навіть у замовляннях забороняла дану згадку цих демонологічних персоналій¹³. Нижче приводимо приклади заміни персоналій назвами твари, рослин :

Мара ⇔ Кобила

Полудениця ⇔ сонячний удар

Лісовик ⇔ біс

Домовик ⇔ аггел

Вовкулак ⇔ небіжчик¹⁴.

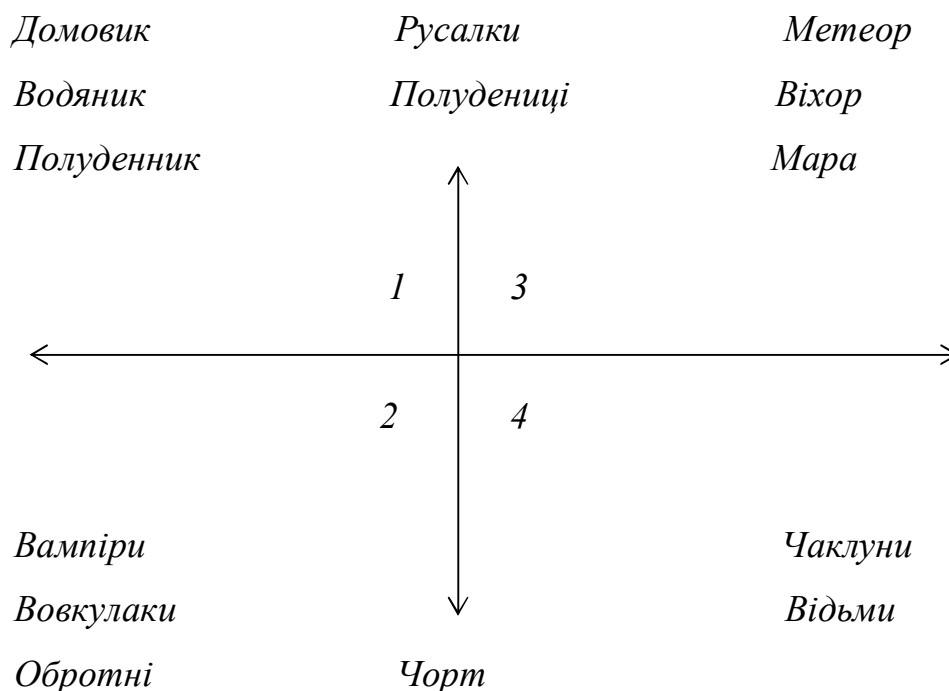
Етнографічні та фольклорні записи доби 9 – 13 століть із слов'янської спадщини, зокрема української, виявляють появу сонму богів праслов'янського (а саме загально східнослов'янського) походження : Сварога, Даждьбога, Ярила, Білобога, Свентовіта¹⁵. Виникає питання : чому від трьох ступеневої міфології до монотеїстичного православ'я слов'янська свідомість пройшла етап бінарності, тобто протиставлення.

На думку Ф.І. Буслаєва вірування в Сварога відносяться до найдавніших праслов'янських часів, а культ Даждьбога – до суто слов'янської доби. З часів зіткнення віри старої і нової (поганської й християнської) деякі християнські пророки в народі мають аналогію з повір'ями та іншими етнографічними матеріалами: в загальнослов'янському ареалі Ілія – пророк асоціюється з громом і блискавкою, а в деяких творах не казкової прози блискавка є ознакою

стріли, а саме стріла в германській та балто-слов'янській міфології є атрибутом чорта. Диявол в християнстві має таку рису, ознаку, що може превтілюватися в тварини – в істоти нижнього світу. Це є докором про те, що демонологічні персоналії все частіше можуть превтілюватись :

«тогда окаянный диявол хотел потопить род человеческий и превратился в мышь и начал грызть дно ковчега...»¹⁶.

До 13 століття чорт і диявол (їх назви) плуталися, аж потім вони злилися в єдине поняття. В повір'ях про походження тютюну розповідається : то він виріс з могили кровних родичів брата і сестри, то з голови євангельської блудниці, то з могили невідомої людини, то з тіла чорниці, вбитої громом. В народі тбтбн називають чортовим зіллям.

З цієї схеми можна побачити яким чином розподіляються дії демонологічних персоналій¹⁷ :

- ✓ Творчо- психічна залежність розповідача по відношенню до уявлення;

- ✓ Праоснови уявлення;
- ✓ Впливу іншого контексту;
- ✓ Синкретизму образів.

Але частіше демонологічні персоналії в народних повір'ях як духи хвороби, і тому з'явився новий жанр усної творчості – замовління¹⁸. Пізніше замовляння стали називатися молитвами. Християнські проповідники та богослови досить часто заміняли в молитвах імена Христа та Богородиці на назви хвороб, що походять від назв тварин, рослин¹⁹.

В деяких замовляннях демонологічні персоналії мають патронімічні пари : Тетяна – вода – Оляна – земля. Ці персоніфіковані істоти мають хтонічне значення : земля і вода є оселею тварин нижнього світу (змії, плазуни)²⁰. Це водночас приймає і позитивний і негативний початок імена- атрибути.

Улюблений елемент казкових сюжетів – сіль – у замовляннях згадується дуже рідко. Магічна функція солі аналогічна моделі «чорт ⇔ вода, ставок»; зникнути як чорт (водяник) у ставку»; нападє повинна зникнути як сіль у воді²¹.

« В лісі росло дерево , убирало си в пору, в краки , в лист, у цвіт. Стям його. Як немає воно тепер сили рости, цвісти. Так, аби аби не мали сили вроки панські, циганські , дитячі, жидівські парубоцькі, дівоцькі, жаб'ячі та гадячі. Аби так щезли , пропали, як пропадає сіль від води і віск від вогню²² (замовляння від вроку, рожі).

Цей сюжет нагадує відоме усім замовляння проти ячмінної хвороби, де демонологічна персоналія (рослина) повинна зникнути в лісі. Ячмінь є символом чорта ; за повір'ями у житв, ячміню знаходилися місця помешкання нечистих²².

Коли ті чи інші звичаї розповсюджені достатньо, то дія на них різноманітного способу впливу досить довго може виявлятися настільки слабкою , що ці навики переходять до інших поколінь. Цей

процес віддзеркалюється і в рослинній символіці, де рослини приймають подобу демонологічних персоналій²³. Такі метаморфози властиві, коли здійснюється перехід від пантеїстичної релігії до дуалізму чи монотеїзму. «Перед єврейським Іеговою все мусить дрожати, вмирати від одного його обличчя; перед ним усе смерть, і в ньому тільки життя, тоді як пантеїстична релігія робила з світу якийсь чарівний храм, повний життя, повний усякого дива, де все думало і говорило нарівні з людиною і богами²⁴. Тому демонологічні персоналії мають широкий репертуар перевтілення в рослинні символи. Ми вже казали, що найчастіше демонологічні персоналії згадуються в жанрах малої прози (легендах, повір'ях, замовляннях). Тому рослинна символіка походить від збирання корисних тварин. Людина в стосунках з природою надавала назви демонологічним персоналіям від назв хвороб, напастей, що мали асоціації з ними чи з іншими рослинами²⁵. Рослинні символи розташовуються людиною в такому самому порядку як і тваринні –

- ✓ Верхній світ – квіти, кущі;
- ✓ Середній світ – дерева;
- ✓ Нижній світ – мох.

Але ця класифікація є умовною, бо розташовані рослини асоціювалися з демонологічними персоналіями за місцем розташування чи походження. За таким самим ієрархічним принципом :

- ✓ Верхній світ – степ, нива, поле;
- ✓ Середній світ – гай, луг;
- ✓ Нижній світ – озеро, болото, річка.

Це є доказом, що людина знаходила рослини за принципом помешкання в них тих чи інших демонологічних персоналій²⁶. Ми вже наводили приклад з житом і ячменем, які є за повір'ям місцем помешкання «чорта» й «біса». Але в українській демонології є такий персонаж, що асоціюється із сонячним ударом – полуденниця²⁷. У

поліській традиції полуденниця має ознаки серед населення в образі померлої дитини середнього віку від часу смерті якої не пройшло і року. Частіше це трапляється з робітниками в полі, які отримують сонячний удар. За повір'ями головний біль сприймає ознаки крику цієї дитини опівдні²⁸. Таке суміщення дитини в образі ангела та головного болю від сонячного удару в народі частіше ототожнюють з аггелами (ангели, що впали на землю). Перша згадка про них йде в усе можливих переказах праці візантійського богослова псевдо – Діонісія Аеропагіта «Ієрархія небесних Сил». Це є доказом того, що в цій демонологічній персоналії злилися віри поганська і християнська. В народі все частіше була розвинута та думка, що є особливі істоти, які живуть на землі та яких не може побачити людське око, іноді з'являються чи можуть превтілюватися в будь – яку тварину – це діти, що були прокляті батьками²⁹. Насправді ці повір'я створює тільки фантазію, тому, що «страха великі очі», але, воно розходиться в повір'ях в народі, що суд і прокляття належать Богові. Прокляття та ім'я демона заборонялося називати голосно, тому що по повір'ю це було ознакою його викликання. Так само замовляння на дощ супроводжувалося хресним знаменем. Це позначає, що для людини біблійні тексти та решта християнської літератури була за важкою для розуміння. Тому вони, щоб не накликати гніву із старих богів та не викликати гніву нових богів, переміжували ознаки нової віри із старою, що і викликало появу синкретичних образів (персоналій). Враховується слідуєча схема дії, яка характеризує процес взаємодії та превтілення богів старої віри в демонів нової віри.

